

„Égi virághavazás...”

Demény Péter: Egy sors melódiája. Á. Toszó Ilona életpálya-képe

Kolozsvár, 2024, Prospero Könyvek, Ábel Kiadó

Az életrajzokat azért jó olvasni, mert nem csupán a középpontban álló személyiség élettörténetéről árulkodnak, hanem az őt körülfogó életkörülmények mikro- és makrokozmosza egyaránt megnyilatkozik bennük. Mint amikor az ember távcsövével egyetlen csillagot szemlél, de hogy azt megtalálja, előtte végig kell futtatnia a lencsét szinte a teljes kozmoszon. A színművészek életútját bemutató könyvekre még különösebben igaz ez a tapasztalat: színpadi vagy filmes munkáikon, szerepeiken, az őket körülvevő személyiségeken s díszleteken keresztül egy egész kor, avagy egész nép vallhat önmagáról: történelmi helyzetéről, ízléséről, szellemi s művészeti orientációjáról. A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége szolgálatában és tulajdonában álló, 2000-ben Kolozsvárott alapított Ábel Kiadó Demény Péter lektori és szerkesztői felügyeletével mindezek tudatában indította útnak 2004-ben – az immár több mint húsz kötetet megjelentetett – Prospero Könyvek sorozatát. Ebben erdélyi előadóművészek, színpadi s filmes szakemberek – köztük Albert Júlia, Czintos József, Elekes Emma, Ferenczy István, László Gerő, Miske László, Orosz Lujza, Sata Árpád, Szász Enikő, Vitályos Ildikó és több más művész – életét, munkásságát mutatta be. E sorozat kiadásának 20. évében, 2024-ben adta kézbe az 1966 és 1969 között előbb a marosvásárhelyi, majd 1969-től 1987-ig a kolozsvári magyar színház művészeként, de több más erdélyi városban is – legyakrabban Sepsiszentgyörgyön – igen sokszor és sikeresen a közönség elé lépett Á. Toszó Ilonáról összeállított kötetet. A mű Demény Péternek a színésznővel kerekén négy óra egy perc és 17 má-

sodpercnyi időt kitöltő beszélgetésének, a művésznő korábbi, sajtókban megjelent megnyilatkozásainak és a közös sorsukról *Verőfény a jégszínű télben* címmel festményképrázatú esszét alkotott férje, Árkossy István festőművész írásának alapzatára épül. S ezeken kívül még rengeteg egyéb eredetű kor- és sorsdokumentumot tartalmaz, az előszót pedig a könyvhöz a korabeli erdélyi művészeti világot kiválóan ismerő Banner Zoltán írta. Nyitóhangjában az olvasónak átnyújtott elemi irányítúként szerepel a művésznő marosvásárhelyi indulására utaló alábbi sor: „Azokban az években a marosvásárhelyi színiakadémián három végzős növendék érett nagy színésznővé: Széles Anna, Sebők Klára és Toszó Ilona, aki három Rómeóval is eljátszotta Júlia szerepét Shakespeare drámájában.”

A könyv – a pálya történelmi sorskerekeit is vázoló nyitóbeszédet követően – tömör és tiszta foglalatát adja az erdélyi magyar színművésznő munkásságának, aki a Ceausescu-féle történelmi rémálomban példázatosan testesítette meg a nyelvért, a nemzeti közösségért megtehető színpadi cselekvés kivételes belső erőit s küzdelmeit. Majd Magyarországra költözve főképpen családjá érdekében, de a művészeket körbeszorító, lehangoló itteni viszonyok miatt is egyik napról a másikra otthagya a színpadot, s attól fogva – máig – festőművész férje és gyermeke életének egyre szebbé formálásáért él. Az erdélyi pályakép felmutatása nagyszerűen és sokrétűen tárja az olvasó elé az alkotó embertől szülőföldje magyar világáért teremtett művészi értékeket. Ám a születési hely, az iskolák, a színművészeti képzés

a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolán, a tanárok, a színész- s rendezőkollégák, a színház más feladataiban szerepet kapott arcok, majd a kolozsvári évek s a közönség visszhangjai e könyvben sem kizárólag a művésznő sorsútját tükrözik. Az elejétől végig a hol puhábban-körmonfontabban, hol pedig sebeket marva szorító romániai diktatúra feltételei között kiteljesedett művészi pálya: a magyarul felhangzó beszéd, a szereptartalmak és a gyakran keserves feltételek között létrehozott előadások nem csupán Á. Toszó Ilona pályaképét beszélik el. A személyébe zárt módon, szimbolikusan az egész erdélyi magyarság megmaradási akaratát és e vállalás kálváriájának stációit is az olvasók elé tárják. Annak a szerzői-szerkesztői koncepciónak és egyben módszernek a következtében, hogy Demény Péter nem egy külső, maga által beállított optikát szegez elsősorban az értelmezett életműre és társadalmi vidékére, hanem magát azt az egykori teljes világot beszélteti. Az időben valóságosan jórészt már betemetett emléket izsítja elő, a tárgyi emlékekben, különösen a kötetbe épített csaknem száz korabeli fotón – és természetesen a mindezt magába ölelő és kiegészítő emlékezésekben – máig tanulságosan és a maga művészi-erkölcsi pompájában megmaradt, bennük elevenen megőrzött világot támasztja fel. S a könyvet forgató emberben mindez a gazdagság – ha éppen erdélyi az olvasó, akkor a saját emlékein is felszárnyalva – sokszorosán és számtalan emlékelágazást vetve épülhet újjá. Azon a nem halványuló intellektuális bázison is, amely az erdélyi magyar tudatban gyöngyszemként őrzi az ottani magyar színjátszás és filmgyártás máig csillogó értékeit és az ezeket teremtők nevét. Akik között fénylően ott van a rendező, a szervező, a producer Janovics Jenő vagy Szóts István, azután Harag György vagy a halálba gyötört mártír színész: Visky Árpád tevékenysége, szelleme, és természetesen a többieké is. Térben a Partiumtól, Szatmárnémetitől Kolozsváron, Marosvásárhelyen át a bel-

sőbb székely területekig őrizve meg a fejekben annak a magyar világnak a képét, amelyből sok más színész között Elekes Emma, Jancsó Adrienne, Kiss Manyi, Bács Ferenc, Bencze Ferenc is származott.

Ebben az utolsó Shakespeare-színmű főhősének nevét magára öltött kötet sorban, a valóságos „viharakra” visszatekinthetően is ismeretgazdagító szépséggel felnyíló magyar kultúradokumentáló tárban, e könyv révén most Á. Toszó Ilona művészi útja jelenít meg az olvasónak, a történelemnek és az utókornak egyaránt szánt perszonális és nemzeti tanúságtételt. A főszereplő és a szerző már a kötet első lapjaitól hirtelen megállítja az időt. Látvány- és élményszerűen kinagyítja az adott történelmi periódusban az Állami Székely Népi Együttes Gyermekek Együttese tánckarában kezdődő, érettségi után a színiakadémián folytatódó, 1966-tól a marosvásárhelyi, majd 1970-től, a kolozsvári színházakban kiteljesedő pályát. S a művészi sorsról különböző látószögekben megszólalók révén behelyezi a jelen olvasót is abba az egyszerre heroikus és drámai világba, amely panorámaszerűen tárul ki a könyv lapjain. S ez a kép igen csak összetett: a főhősnőn, a férjén, a szerző-szerkesztőn és Banner Zoltánon kívül gazdagon és hűen közlik az egykori lelki tartalmakat, a darabválasztások értéküzeneteit a korabeli kritikarészletek is – például Krizsán Zoltántól, Marosi Péter-től, Kántor Lajostól –, s a kiválogatott szereposztások, színpadi képek, plakátok, díszletek fotói is, többségükben Csomafáy Ferenc, Deák Ferenc, Marx József és Temesi Zsolt felvételei, ezt a panorámahatást erősítik. Mindezek az első fontosabb darab-tól, Molière *Tartuffe*-jétől az utolsó Erdélyben játszott előadásig, a Csörtán Mártonnal és Salat Lehelletl pódiumra vitt *Csibir*i című gyermekműsorig nyitnak nemcsak szöveges, hanem vizuális kapukat is a pályamenetre. S a több mint 50 színházi bemutatót tartalmazó, a szövegek után, a fotógyűjtemény elé helyezett, a színésznőt a pódiumra emelő színdarab, illetve

szereplista sem csupán egyszerű matematika felsorolás. A vállalt szerepek sokfélesége mellett abban is a művészvilágra és nemzetre nyitottsága ölt testet, a rendezők neve pedig – közöttük a Bán Ernőé, Tompa Miklóse, Kovács Györgyé, Horváth Béláé, Major Tamásé, Koltay Gáboré és természetesen Harag Györgyé eleve fémjelzi az egykori bemutatók szellemi háterszágát s minőségét. S magyarázatot kínálhat arra is, hogy már a kolozsvári színház tagjaként, a szülővárosába visszatérve, az egyik marosvásárhelyi vendéglőadás után miért is írhatta ezeket a sorokat a naplójába: „Amikor első alkalommal Marosvásárhelyre mentünk a *Varsói melódiával* vendégszínházra, és az »otthoniak« megtudták, hogy jövök, beépítettek egy szerkezetet a zsinórpadlásra, és mint égi virághavazás, azzal szórták rám a gyöngyvirágot a tapsrendben.” Az előadott darabok szerzői között a világirodalomból – Leonid Zorin említett *Varsói melódiáján* kívül – olyanokat találunk például, mint Szophoklész (*Antigoné, Elektra*), Euripidész (*Iphigénia Auliszban, Trójai nők, Lóvátett lovagok*), Molière (*Tartuffe*), Shakespeare (*Téli rege, Róméó és Júlia*), Balzac (*Fegyverbarátok*), Ibsen és Arthur Miller (*A nép ellensége, Édes fiain*), Dürrenmatt (*János király*) s számos kiváló román szerző: Tudor Popescu, D. R. Popescu, Ecaterina Oproiu, Titus Popovici, Mihnea Gheorgiu műveit is. A magyar alkotók között pedig Kemény Zsigmond, Szigligeti Ede, Jókai Mór, Móricz Zsigmond, Heltai Jenő, Bálint Tibor, Páskándi Géza, Sütő András, Tomcsa Sándor, valamint Déry Tibor, Presser Gábor, Örkény István nevét olvashatjuk – más kiváló nevek mellett – a programokon.

A főszereplő által ismert színművészek, rendezők s más feladatkörökben a színházhoz kötődő személyiségek közül csaknem mindenki megjelenik a könyv betűiben, illetve ott szerepel a fotókon. A több mint félszáz név között mások mellett Albert Júlia, Bisztray Mária, Bereczky Júlia, Borbáth Júlia, Bokor Ilona, Illyés Kinga, Panek Kati, illetve Bencze Ferenc, Bíró

Levente, Héjja Sándor, Köllő Béla, Lohinszky Loránd, Miske László, Rajhona Ádám, Sata Árpád neve olvasható. De a sorsvázlatban megjelennek az erdélyi magyar kultúrát más művészeti terepeken vagy tudományos munkákkal formáló olyan személyiségek is, mint Kemény János, Molter Károly, Székely János és Szilágyi N. Sándor. A kötetnek a nevezett színházakhoz kötődők, a főhősnővel szellemi kapcsolatban állók életútját tömören közlő lábjegyzetei, itt-ott szabályos mikroportrékkal, még szélesebbre tárják a könyvben megjelenő ismeretek és életút-felvillanások körét. A lapalji utalások révén kerül erős informatív tartalmakkal például az olvasó szeme elé Bajor Andor, Csiky András, Dehel Gábor, Kötő József, Köllő Zolt, Páskándi Géza, Széles Anna pályája, Harag György arca pedig magában a főszövegben kap kiemelt elemzést.

A kötet arra is fájdalommal mutat rá, hogy romániai vad diktatúra nyomására az akkori időkben a művészek közül is igen sokan kényszerültek elhagyni szülőföldjüket. Á. Toszó Ilonán kívül csupán a kolozsvári színházról Bereczky Júlia, Barkó György, Héjja Sándor, Keresztes Sándor, Sebők Klára és Széles Anna menekültek át Magyarországra. Hogy itt mire találtak, s hogyan folytatódott – ha ugyan folytatódott – művészi útjuk, arról csak külön tett vallomásaik szólhatnak. Á. Toszó Ilona mindenesetre ezekkel a keserű mondatokkal jellemzi a Kádár-kor végi, 1987-től induló s néhány hónap alatt világhosszá lett magyarországi fogadtatását: „Ott szerettek, törődtek velem, számítottak rám, itt csak használtak” – vallja megrendítően az áttelepülésük utáni időszakról. Ugyanezt a drámai helyzetet az „anyaországba” menekülőről a könyv szerzője, még tovább bontva ennek az egyetlen mondatnak a hajdulását, így fogalmazza meg: „Erdélyben egy közösség részének érezhette magát, Magyarországon egy gépezet csavarjának; otthon pótolhatatlan embernek, Budapesten egy bármikor felcserélhető alkatrésznek.”

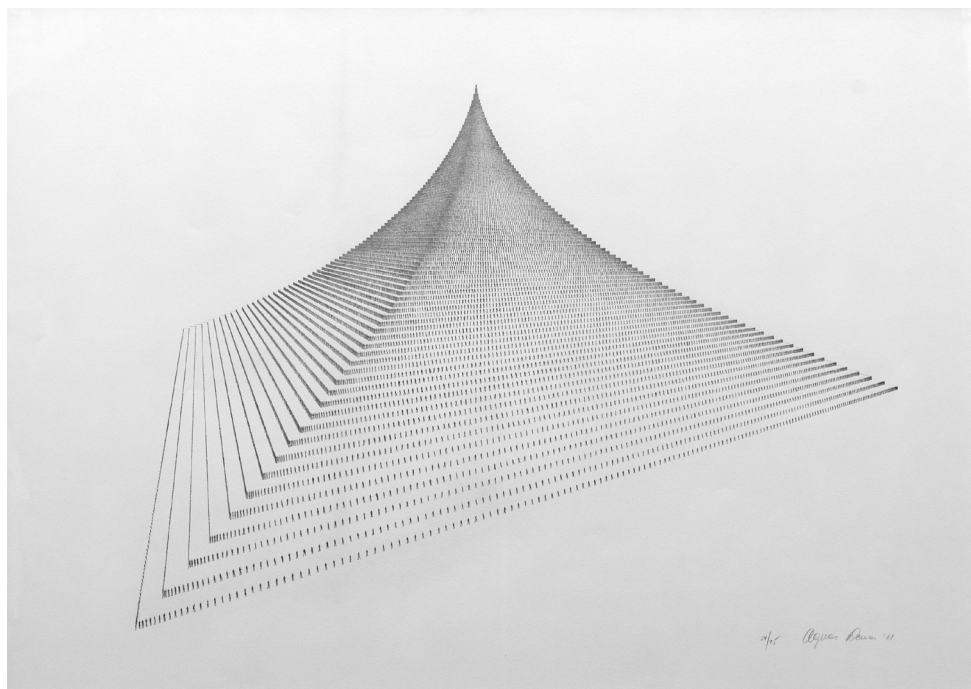
E felismerésből is származott a színész nő döntése, hogy 1987 után örökre elhagyja a színpadot, s képzőművész férjének, cseperedő gyermekének szenteli máig életét. Hogy a magyarországi színjátszás mit vezetett ezzel, az emlékezések és a fotók alapján is keserű árnyékokkal körvonalazható.

A színész nő pályaképét egyszerre koncentráltan kifejező és visszafogottságával is a lényegre mutató borítótérvet – a művésznőt és az embert a világon ma legjobban, jóval több mint fél évszázada ismerő ember –: a férj, Árkossy István készítette. Demény Péternek a kötet hátlapjára rótt néhány sora pedig kristályosan foglalja

össze a marosvásárhelyi bölcsőből egykor tüneményes gyorsasággal a színpadra szállott, majd onnan a színház virtuális tereiben ismét igazi, erdélyi otthon teremtett színművész életútjának röptét, küldetésé értelmét és ragyogását: „Szép volt, érzelmes, érzékeny: amilyenek egy színész nőnek lennie kell. Mert belülről volt szép, modern, szorongó vagy sebzett, ahogy a szerep megkívánta. Attól, amit játszott, teljesen átszellemült, így lett Eliz a *Sánta angyalok utcájában*, Antónia nővér az *Egy lócsiszár virágvasárnapjában*, Baba a *Műtétben*. A legendás »Harag-társulat«-ban játszott a kolozsvári színház fénykorában, és volt ereje abbahagyni a fényben.”

Jánosi Zoltán

Agnes Denes: Valószínűségi piramis II., 1981 (litográfia, papír; 749x1041 mm), © Agnes Denes és az acb Galéria jóvoltából

JÁNOSI ZOLTÁN (1954) irodalomtörténész, egyetemi tanár. A *Magyar Napló* főszerkesztője.